Evropska kultura i banalni nihilizam
ili: Jedinstvo mita, kulta i etosa
od Roberta Spaemanna

Govor, koji je filozof prof. dr. Robert Spaemann sa Sveučilišta u Münchenu održao u Rimu u studenom 1991 na predsinodalnom Simpoziju o kršćanstvu i kulturi. Prijevod i komentar: K. Veselić [1]

Priroda čovjeka, njegovo čovještvo ne raste, ne napreduje samo od sebe. Kao što se to zgodno kaže, ljudi moraju "voditi svoj život". Da bi bili ljudi, moraju svom životu dati formu. To pak uspijeva samo onda, ako život ima sadržaj, koji nadilazi puko samoodržanje i produženje vrste. Sadržaj, koji nadilazi čovjeka. Čovjek je biće, koje samo sebe nadilazi. Njemu treba nešto, za što se isplati živjeti. Cor curvatum in seipsum, o kojem govori sveti Augustin, srce, kojemu je stalo još samo do sebe, više nije u pravom smislu ljudsko. Ono, što mi zovemo kulturom, jest prožimanje života jedne zajednice, takvim sadržajima, koji taj život strukturiraju i daju mu smisao.

Ali svi su ti sadržaji, na kraju krajeva relativni. Jedini adekvatan predmet ljudske samotranscedencije jest Bog. Friedrich Nietzsche držao je kršćansku ideju o ljubavi prema Bogu najvišom idejom čovječanstva, jer je ona ljude upućivala, da teže k nečemu, što je veće nego čovjek i jer je čovjek na taj način naučio, da preraste samog sebe. Samo tako čovjek postaje u pravom smislu ljudski. U tom je smislu pisao Andrej Sinjavski iz stanja najdubljeg poniženja u sibirskom Gulagu: Dovoljno dugo smo razmišljali o čovjeku. Došlo je vrijeme, da mislimo na Boga.

Nietzsche je smatrao da je Bog mrtav, i da bi ispunio tu prazninu, kao funkcionalni ekvivalent ideje Boga izmislio je nadčovjeka. Utopija nadčovjeka bila je, kao i sve novovjeke utopije, nadomjestak religije. Utopije su, kako rekoše Feuerbach i Marx, imale zadatak skinuti na zemlju budućnosti ono, što su ljudi dotada projicirali u nebo. Smisao ljudskog djelovanja trebao je na kraju krajeva proizlaziti iz zemaljske budućnosti čovječanstva. Marx ne poštuje realnog čovjeka, nego samo čovjeka budućnosti. Ali zašto bi taj čovjek bio bolji samo zato, što mu je bolje, što bolje živi? Tako je budućnost postala opium naroda. Utopije projiciraju u neodredjenu zemaljsku budućnost samo slab odbljesak onoga, što je za vjernika živa sadašnjost. Bog je živa sadašnjost. A i budući Božji svijet bacao je u kršćanskim vremenima višestruko svoj sjaj na dnevni

[1] U današnje teško vrijeme u našoj se domovini više no ikad čuje riječ "Evropa". Pritom se osim materijalne, fizičke pomoći, u Evropi prije svega traži uzor i oslonac u privrednom, političkom, kulturnom i duhovnom životu. Mnoga neispunjena očekivanja urodila su razočaranjem i ogorčenjem, posebno kod angažiranih katolika. Mišljenja smo, da je osnovni razlog tomu neinformiranost o duhovnom stanju u Evropi, posebno u zapadnom katolicizmu. Tekst, koji donosimo, može poslužiti kao sažeta, uravnotežena i kompetentna informacija. (prim. prev.)

život ljudi, ne samo nedjeljom, o Božiću i o Uskrsu, iako se to u to doba najbolje vidjelo. Taj je odsjaj prožimao bijedu realnog života ljudi i spašavao taj život od banalnosti. Siromaštvo je postajalo "plemenitim siromaštvom" , kako to reče Ivan XXIII sjećajući se svog djetinjstva. Prisutnost Božjeg svijeta u ljudskom znači takodjer, da rad, da sve ono, dobra i lijepa, što čovjek učini, nije samo opravdano kasnijom koristi, ima smisao ovdje i sada, jer je, kako se u Bibliji kaže, učinjeno "u Bogu". To pak čini rad kao i blagdane elementima ljudske kulture, pri čemu blagdani, naravno, imaju istaknutu ulogu. Oni nam uvijek ponovo zorno predočuju smisao svega. Novovjeka utopija je na mjesto očekivanog, neumrlog, božanskog života za svakoga, tko za njim teži, stavila perspektivu poboljšanih zemaljskih uvjeta života budućih generacija. Zato je trebalo, da se društvo pretvori u svrhovitu, racionalnu organizaciju, koja će omogućiti, da se ta poboljšanja provedu. Sadašnji život, ako ga i provodimo "uredno i kako treba", nema više po sebi smisla za vječnost. Kultura zapravo još i ne postoji, ona bi tek trebala biti budući rezultat sadašnjega rada. Nema ni što da se slavi. Na mjesto blagdana stupa slobodno vrijeme. S druge strane, utopija nam ne može rastumačiti, kako će to poboljšanje života budućih generacija osloboditi život od banalnosti.

Utopija je medjutim mrtva. Mrtvija, nego što je Bog igda bio. Pokazalo se, da je organizacija društva u službi utopije više smetala, nego koristila materijalnom napretku. Što dakle preostaje, kad se nadomjestak religije pokazao kao iluzija? Naravno, da se može pomišljati na povratak od nadomjestka k originalu. Ali povratak k Bogu ne dogadja se nikad automatski. On je uvijek samo posljedica životne odluke pojedinog čovjeka. No postoji i druga alternativa. Kako izgleda danas ta alternativa? Na mjesto utopije, kao nadomjestka religije, stupa danas radikalna antiutopija, koja posve odbacuje misao o transcedenciji čovjeka. Ugledni američki filozof Richard Rorty nedavno je formulirao antiutopiju. To je idealna slika liberalnog društva, u kojem su nestali svi kognitivni, etički i religiozni zahtjevi i kojemu ništa nije stvarnije, nego užitak i bol. Sve ono do čega čovjek drži, sve ono, što uzima ozbiljno, je iluzija. Ništa više ne smijemo uzimati ozbiljno. Najviši rezultat kulture je ironija. Važno je da se dobro osjećamo, to je sve. Na mjesto herojskog nihilizma stupa ono što ćemo zvati banalnim nihilizmom.

Nietzsche je taj banalni nihilizam vidovito karakterizirao već pred stotinu godina, govoreći o posljednjem čovjeku. "Što je ljubav? Što je stvaranje? Što je čežnja? Što je zvijezda? - tako pita posljednji čovjek i žmirka. Zemlja je postala mala, i po njoj skakuće posljednji čovjek, njemu je sve maleno. Pronašli smo sreću - kažu posljednji ljudi i žmirkaju. Napustili su krajeve, gdje je bilo teško živjeti, jer potrebna je toplina. Vole susjeda, i taru se o njega, samo da bude toplo. S vremena na vrijeme malo otrova, to stvara ugodne sne. A na kraju mnogo otrova, za ugodnu smrt. Još se radi, jer rad je zabava. Ali se pazi na to, da se ne pretjera. Nema više siromašnih i bogatih, i jedno i drugo je previše zamorno. Tko će još vladati, tko se pokoravati, i to zamara. Nema ni stada ni pastira. Svak želi isto, svak je jednak, a tko osjeća drukčije, odlazi dobrovoljno

u ludnicu. Imaju slatkiš za dan i slatkiš za noć, ali drže do zdravlja. Našli smo sreću, kažu posljednji ljudi i žmirkaju." [2]

Nietzscheov posljednji čovjek jest utjelovljenje banalnog nihilizma. On danas sam sebe naziva liberalcem. Sve ono što se s njime ne slaže, dobiva bauk-etiketu fundamentalizma. U tom smislu fundamentalist je svaki onaj, koji bilo što uzima ozbiljno i ne želi se toga odreći. Za banalni liberalizam sloboda znači množenje mogućnosti, opcija, ali on ne dopušta opciju, za koju bi se isplatilo odustati od svih drugih. O takvoj opciji pak govori Evandjelje. O blagu u njivi i o dragocjenom biseru, za koji onaj, koji ga nadje, daje sve. To je blago bilo ono što je evropskoj kulturi dalo njenu životnu jezgru. Oni, koji su za to blago stvarno sve prodali, bili su sveci. Dakako, nije se kršćanska Evropa sastojala od samih svetaca. Dapače! Ali je ona postojala tako dugo, dok je bila čvrsto uvjerena, da su sveci izabrali 'bolji dio'. Oni su bili živo utjelovljenje kršćanske ljestvice vrednota. Izgubi li Evropa to blago, ostaje joj samo još banalni nihilizam, to znači kraj svake kulture, koja zaslužuje to ime.

Stoga, ako bi bilo u Božjem planu, da Crkva u Evropi još jednom postane snagom, koja će prožimati kulturu, bit će to samo, ako postane domovinom onih, kojima je dosta banalnosti, nečim stvarno drugim, stvarnom alternativom civilizaciji banalnosti, a to znači, Crkvom svetaca. [3] Kršćanska obnova Evrope ne će doći od simpozija i kongresa, niti od planiranja na katoličkim akademijama i teološkim fakultetima, a niti od crkvenih ustanova socijalno-pedagoškog smjera, koje najčešće odavno nemaju dovoljno vjernih kršćana, koji bi tamo radili na osnovi autentičnog, kršćanskog duha. Crkva, prilagodjena duhu vremena bit će u budućnosti sve manje interesantna. Velikim kršćanskim epohama uvijek su prethodile epohe povlačenja u sebe, odlaska "na distancu" i sabranost. Bez povlačenja svetog Benedikta u osamu Subiaca ne bi bilo svetog Benedikta - zaštitnika Evrope. A renouveau catholique, koji je usmjerio Crkvi čete intelektualaca i umjetnika početkom dvadesetog stoljeća, nije bio plod prosvjetiteljskog katolicizma osamnaestog stoljeća, već mu je prethodio bojni poklič Syllabusa Pia IX protiv religioznog liberalizma 19. stoljeća, što je Crkvu na odredjeno vrijeme zatvorilo u neku vrstu ghetta. Po svemu se čini, da je privremeno progonstvo u takozvani "ghetto" povoljnije za kršćansku misiju, nego prilagodjenje duhu vremena, koje sol pomalo čini bljutavom.

Ako je prisutnost božanskog u društvu jezgra svake autentične kulture, tada se kulturno djelovanje Crkve u Evropi prvenstveno sastoji u tome, da tu prisutnost objavi. Hoće li Crkva imati odlučno značenje za kulturu Evrope, ovisit će, dakle, o tome, hoće li biti ono što jest, hoće li u nauci, kultu i etosu zadržati ili ponovo zadobiti svoj identitet. Ta je prisutnost dvojaka: kognitivna i praktična,

[2] W. Nietzsche, Tako je govorio Zaratustra.

[3] I pojam svetosti doživio je u suvremenom katolicizmu svoju banalizaciju. Na blagdan Svih Svetih slušao sam jednog hrvatskog svećenika, doktora teologije, kako je u propovijedi izjavio: Svi smo mi sveti, zato je blagdan Svih Svetih blagdan svih nas..." Osnova banalizacije jest čudno brkanje dvaju značenja riječi "svet". Slično se dogadja i s drugim važnim pojmovima, kao što je "Crkva", "svećeništvo" i sl. (op. prev.)

mit i etos. Središte iz kojeg proizlazi i jedno i drugo, *sacrum commercium*[4] sveta zamjena, božanskog i ljudskog svijeta, jest kult, kultna žrtva.

Pod mitom podrazumijevam tumačenje stvarnosti, koje se principijelno razlikuje od znanstvenoga. Znanost pretpostavlja svijet kao cjelinu i utvrdjuje pravilnosti i zakonitosti u tom svijetu. Katkada nas prirodna znanost izvještava o singularnim procesima, na primjer o evoluciji materijalnog univerzuma. Tu se radi o hipotetičkim rekonstrukcijama na osnovu zadanih podataka i poznatih prirodnih zakona. Mit je, naprotiv, izvještaj, koji je do nas došao predajom, koji dolazi prije svake teorije. Taj se izvještaj odnosi na svijet kao cjelinu, na njegov početak, njegovu svrhu, te na razloge njegovog nesavršenog stanja i na put, da bi se to stanje prevladalo. Autentična kultura uvijek pretpostavlja takav jedan izvještaj, koji tumači svijet kao cjelinu. Mit kršćanstva počinje sa stvaranjem svijeta. U središtu stoji pojava Boga u svijetu u osobi Isusa iz Nazareta, njegovo rodjenje od djevice, njegova smrt na križu pod Poncijem Pilatom i njegovo tjelesno uskrsnuće. Kršćanstvo podrazumijeva svoj mit, protivno mitovima pogana, istovremeno kao povijesnu istinu, dakle, kao nešto, što se može izreći povijesno relevantnim rečenicama. Vjera Crkve artikulira se u takvim rečenicama, to jest u dogmama. U Evropi su se vodili krvavi ratovi za istinu, dok nije prevladao rezignativni princip, koji je Thomas Hobbes formulirao ovako: non veritas, sed auctoritas facit legem. Crkva je u medjuvremenu naučila, da istinu, koja joj je povjerena, shvaća kao nešto, što po svojoj naravi može biti prihvaćeno samo slobodnom privolom i da naviještanje te istine ne mora stoga ugrožavati javni mir, ali to ne mijenja ništa na apsolutnom zahtjevu tog navješćivanja. Crkva smatra religiozni liberalizam, kao i prije, samo kao protivnika, onako, kako ga je vidio John Henry Newman. Samo pod tom pretpostavkom moći će kršćanstvo ostati ferment evropske kulture ili opet takvim postati, jer relativizam i skepticizam nisu samo duhovna smrt duše, nego i svake vitalne kulture. Nadasve pak evropske. Jer Evropa ne može relativirati svoj mit kao regionalnu posebnost, a da ga se sasvim ne odreče. Krist je ili stvarno rodjen od djevice i uskrsnuo od mrtvih ili nije. Tertium non datur. Budući da toliko ovisi o *istini* kršćanska je kultura Evrope bitno univerzalistička i zato u svojoj srži misionarska. Cor curvatum in seipsum, eurocentrizam, koji sam sebe relativira, vodi evropsku kulturu u smrt.

Prenošenje mita dogadja se ne preko anonimnih medija, nego prije svega preko izvještaja od usta do usta, a onda i nadasve preko kulta. Lex orandi, lex credendi. Sacrum commercium božanske i ljudske stvarnosti nalazimo u obrednom slavlju. ".. daj da se mi otajstvom ove vode i vina združimo s božanstvom Onoga, koji se udostojao biti dionikom našega čovještva." Tako moli dnevno Katolička Crkva u svojoj staroj rimskoj misnoj liturgiji. (Neshvatljivo je, da je

[4]U časoslovu božićnog vremena čitamo: O admirabile commercium! Creator generis humani animatum corpus sumens de virgine nasci dignatus est et procedens homo sine semine largitus est nobis suam deitatem (O čudesne zamjene! Stvoritelj roda ljudskog uzeo je tijelo i udostojao se roditi od djevice; bez sjemena posta čovjekom i obdari nas svojim božanstvom. (prim. prev.)

upravo taj tekst uklonjen liturgijskom reformom.)

Kršćanski kult je posadašnjenje jedne žrtve. Žrtva jest realna i stvarna negacija pobune stvorenja protiv Boga. Ne moja volja, nego Tvoja, kaže Krist na početku svoje muke. Žrtva na Golgoti je stoga kraj svih žrtvenika povijesti, jer je ona ispunjenje svih njihovih namjena. Usred kultne žrtve Crkve stoji transsubstancijacija, paradigma sve umjetnosti Evrope, koja je bila nešto više nego obična zabava. Kroz više od tisuću godina slavljenje toga kulta bilo je srce umjetničke kulture i kontinenta, neiscrpan izvor inspiracije za likovnu umjetnost, poeziju i muziku sve do sredine našeg stoljeća. Mora nam biti dozvoljeno da razmislimo, zašto je sve to nakon šezdesetih godina ovog stoljeća naglo i potpuno prestalo. U kulturno relevantnu obnovu Crkve spada u prvoj liniji obnova slavljenja mise, tako da opet bude jasno prepoznatljiv karakter otajstva, žrtve i molitve. Osim toga iz tog slavlja moraju se ukloniti tolike proizvoljnosti. Veliko umjetničko djelo ne trpi nikakve proizvoljnosti. [5]

K tomu spada nadalje i to, da se ukloni mogućnost, da se slavljenje mise pobrka s nekom pučko-pedagoškom priredbom. To se ponajprije može postići time da za vrijeme mise i svećenik i puk ponovo "mole u istom smjeru". Opće uvodjenje takozvanih "oltara prema narodu" briše razliku izmedju oltara i propovijedaonice. I kad se na oltar stavi još i mikrofon, tada se skoro neizbježno stvara dojam, da je svećenik zapravo animator, koji nas želi pobuditi na molitvu nečim drugim, a ne time, što sam moli. Uostalom je i latinski jezik, koji II Vatikanski Sabor zahtijeva kao liturgijski, za zapadnu i srednju Evropu bitan doprinos jedinstvu evropske crkve i naše kulture. U mom gradu samo tamo gdje se slavi latinska misa, možete naći Nijemce, Francuze, Poljake, Rumunje i Talijane nedjeljom kao katolike zajedno, dok inače razne narodnosti odvojeno slave liturgiju. Navodim samo neke pojedinosti, da bih upozorio, da stvari ne mogu ostati, kakve su sada, ako će slavljenje otajstva našeg otkupljenja opet postati središte kulturnog života Evrope.

Ritualni kult kao "nutarnji kult" simbolizira u kršćanstvu etički život kršćana, a transsubstancijacija je najintimnije izvorište transcendiranja i humanizacije prirode. Na tomu pak počiva sva kultura. Sacrum commercium božanskog i ljudskog ima svoj analogon u sacrum commercium duha i prirode u čovjeku samom. Moderna scijentistička civilizacija suprotstavlja, prema Descartesu, res cogitans i res extensa. Postoji s jedne strane apstraktni subjekt, zvan "znanost" i s druge strane čitav prirodni svijet, koji se degradira do običnog objekta, predmeta te znanosti. No, gdje duh nema više nikakve prirodne dimenzije i gdje priroda nema više duhovne dimenzije, ne može više biti govora o kulturi. Kultura znači iskonski "zemljoradnja", dakle, oplemenjivanje prirode. Scijentistička civilizacija ima tendenciju kako prema spiritualizmu, tako i prema materijalizmu, a jedno i drugo škodi kulturi. Borba Katoličke Crkve za duhovno

[5] I kod nas se dogadja, da svećenici samovoljno "dopunjuju" ili "skraćuju" misne tekstove u bogoslužju; na Zapadu je taj običaj mnogo rašireniji i dalekosežniji. Prevodilac ovog teksta ponovljeno je imao prilike doživjeti, da se za misno čitanje umjesto Svetog Pisma uzme kakav drugi tekst, pa čak i pamfleti protiv Crkve i pape.

shvaćanje ljudske prirode i prirodno shvaćanje ljudske osobnosti djeluje protiv te dekompozicije i najvažniji je doprinos kršćanstva očuvanju jedne humane kulture. Taj otpor dolazi do izražaja kako u borbi protiv pobačaja tako i protiv eutanazije, kontracepcije i oplodnje u epruveti. Jedinstvo prirode i osobnosti u živom čovjeku ima svoj početak u jedinstvu spolnog odnosa i začeća. Otpor umjetnom odvajanju ovoga dvoga, otpor proizvodnje čovjeka u retorti, zasniva se na onom "genitum, non factum", što mora vrijediti za svakog čovjeka. Nažalost, u tom svom otporu Crkva ne može računati na pomoći onih, koji su pozvani, da rastumače i razjasne smisao tog otpora. Katoličke Akademije u mojoj zamlji, koje se održavaju prilozima vjernika, ali koje su pod kontrolom biskupa, stavljaju svoj aparat u službu propagande protiv crkvenog učenja. A kad biskupi na sve to šute, vjernici će to, naravno, interpretirati po pravilu: qui tacet, consentire videtur. Ono, što danas mnogi ljudi smatraju zagriženim inzistiranjem Crkve na tradicionalnom ponašanju, moramo vidjeti u novom svjetlu, kao otpor protiv onoga, što ja C. S. Lewis nazvao ukidanjem čovjeka, the abolition of man. Scijentistička civilizacija sa svojom tendencijom spiritualizma i materijalizma, rastakanju ljudske naravi, jest tendencija k tom uništenju čovjeka. Ako Evropa ne nadje dragocjeni biser koji je nekad bio njeno središte, postat će mjesto, iz kojega će krenuti pohod za uništenje čovjeka na ovoj planeti.